

Biografistyka Pedagogiczna
Rok 7 (2022) nr 1
ISSN 2543-6112; e-ISSN 2543-7399
DOI: 10.36578/BP.2022.07.03

Elżbieta Dubas*

Biografia rodzinna jako obszar badań andragogicznych – w czasach intensywnych przemian cywilizacyjno-kulturowych

Family Biography as a Area of Andragogical Research – in Times of Rapid Civilisation and Cultural Changes

Abstract: The author takes up the issue of the phenomenon of family biography and relates them to the current times of rapid and unpredictable changes. Thus, it determines the meaning of the concept, mainly on the basis of the systemic approach to the family. It distinguishes an individual and collective family biography. It indicates the importance of a family biography for an individual, group (family), society, culture and civilization. Finally, it highlights the threads of andragogical reflection on family biography, showing it as a learning space, an important context for institutionalized adult education, and a subject of research in andragogy and geragogy.

Keywords: family biography, rapid changes, andragogical research, adult learning and education.

* Elżbieta Dubas (ORCID: 0000-0002-7803-3369) – prof. dr hab., Wydział Nauk o Wychowaniu (Katedra Andragogiki i Gerontologii Społecznej) Uniwersytetu Łódzkiego, kontakt: elzbieta.dubas@now.uni.lodz.pl.

Wstęp

Należy przyjąć, że rodzina to wciąż istotna kategoria badawcza andragogiki. Choćby z tego powodu, że człowiek dorosły pełni ważne role rodzinne. Helena Radlińska wskazywała na trzy główne role człowieka dorosłego: rodzica, zawodową i obywatela (polityczną)¹. Choć od jej refleksji upłynął prawie wiek i choć w czasach gwałtownych zmian cywilizacyjno-kulturowych, jakich doświadczamy obecnie, istotnie podważane są powinności człowieka wobec rodziny, to jednak wciąż trudno wyabstrahować tę sferę życia z doświadczeń człowieka dorosłego. Można powiedzieć, że trudno pozbawić człowieka dorosłego roli rodzinnej. Na człowieku dorosłym, z natury – z uwarunkowań biologicznych, spoczywa możliwość prokreacji oraz za tym idące następstwo polegające na przygotowaniu młodego człowieka do życia w społeczeństwie i kulturze, poprzez socjalizację, wychowanie i inkulturację. Przedmiotem tych rozważań nie jest jednak rodzina, lecz biografia rodzinna. I to ona jest rozważana jako przedmiot badań andragogicznych. Doświadczenia życia rodzinnego, wywodzące się zarówno z rodziny pochodzenia, jak i rodziny prokreacji, zapisują się w pamięci biograficznej człowieka. Towarzyszą mu w ciągu całego życia, w procesie stawania się bardziej dorosłym – bardziej dojrzałym.

Czym jest biografia rodzinna? Czemu służy biografia rodzinna? Czym jest biografia rodzinna w czasach gwałtownych i nieprzewidywalnych zmian? W jakim zakresie biografia rodzinna jest przestrzenią uczenia się? Na ile może być obecna w edukacji dorosłych? W jakim zakresie biografia rodzinna stanowi obszar badań andragogicznych i geragogicznych? Oto pytania, które stawia sobie autor niniejszego opracowania.

Czym jest biografia rodzinna?²

Próbując ustalić znaczenie pojęcia „biografia rodzinna”, warto odnieść się do znaczącego stanowiska w tej kwestii, przyjętego przez Karolinę Kuryś-

- 1 H. Radlińska, *Oświata dorosłych. Zagadnienia, dzieje, formy, pracownicy, organizacja*, Warszawa 1947.
- 2 Szerzej E. Dubas, *Wokół biografii rodzinnej i jej badania. Refleksje wprowadzające*, w: *Biografie rodzinne i uczenie się*, red. E. Dubas, A. Wąsiński, A. Słowik, seria: *Biografia i badanie biografii*, t. 8, Łódź 2021, s. 15–25.

-Szynceł, opartego o systemowe ujęcie rodziny³. Autorka uważa, że „Biografia rodzinna to zwielokrotniona (będąca czymś więcej niż sumą biografii jednostkowych), podlegająca systemowym zasadom cyrkularności i ekwipotencjalności [...], nieskończona rekonstrukcja wynikająca z napięcia między biegiem życia rodziny a opowieścią o historii życia”⁴. To opowieść o historii życia rodziny, która jest subiektywna, nienormatywna, niepowtarzalna, wyjątkowa i spersonalizowana⁵. W społeczeństwach otwartych jest zmienna, dynamiczna, permanentnie rekonstruowana. Zawiera część tzw. prawdziwego życia⁶. Pozwala traktować rodzinę i jej opowieść jako subkulturę w szerszej kulturze⁷.

Łącząc systemowe podejście do rodziny i podejście biograficzne w badaniu opowieści rodzinnych, można uznać, że biografia rodzinna jest swoistym mechanizmem biograficznym sprzyjającym homeostazie systemu rodzinnego⁸.

Biografia rodzinna jako mechanizm biograficzny ujawnia funkcjonowanie rodziny jako systemu: semantycznego (posługującego się znaczeniami i tworzącego znaczenia), narracyjnego (opowiadającego historię rodziny), relacji (między członkami rodziny, między pokoleniami w rodzinie), współdoświadczenia (bezpośrednio w przestrzeni i w czasie, lub pośrednio przez przekaz biograficzny), wymiany (transmisji informacji, wiedzy, umiejętności, norm, wartości, postaw itp.) i uczenia się (z biografii Innych – członków rodziny)⁹.

Biografia rodzinna jest opowieścią uwspólniającą rodzinne doświadczenia, jako efekt kolektywnych procesów pamięci o właściwościach adaptacyjnych, ale i twórczych oraz autopojetycznych (zdolnościach do samotworzenia,

3 Np. W. Świętochowski, *System rodzinny wobec przewlekłej choroby somatycznej*, Łódź 2010.

4 K. Kuryś-Szynceł, *Biograficzne uczenie się w perspektywie rodzinnej – systemowe transmisje*, w: *Rodzinne (re)konstrukcje i transmisje w perspektywie biograficznej*, red. K. Kuryś-Szynceł, Poznań 2017, s. 58.

5 Tamże, s. 59.

6 Tamże.

7 Tamże.

8 E. Dubas, *Wokół biografii rodzinnej i jej badania*, s. 17.

9 Tamże, s. 18.

do samoodtworzenia)¹⁰. Tworzy się ona w opowieści (niekoniecznie słownej) i w dalszym ciągu stymuluje tę opowieść. Uruchamia refleksję biograficzną. Zawiera wątki subiektywne powstałe na kanwie obiektywnych faktów (osób, czasu, miejsc i zdarzeń, które zaistniały w rzeczywistości). Biografia rodzinna wiąże się z jednostkowymi biografiami, choć nie jest ich sumą.

Do pełniejszego zrozumienia fenomenu biografii rodzinnej niech posłuży wyróżnienie jednostkowej biografii rodzinnej i zbiorowej biografii rodzinnej.

Jednostkowa biografia rodzinna to biografia pojedynczej osoby zawierająca tematyczną linię biografii¹¹, jaką jest linia rodziny (rodzinna). Wątek rodzinny jest składnikiem biografii całościowej. Rodzina jest „tematem” jednostkowej opowieści o życiu, która zawiera zarówno elementy obiektywne, jak i subiektywne. Treściami tej biografii są doświadczenia jednostki mające kontekst umiejscowiony w rodzinie. Można do niego zaliczyć: osoby – członków rodziny (np. rodziców, dziadków, dzieci, wnuków, innych krewnych i powinowatych); osoby znaczące w rodzinie, autorytety i „czarne owce”, które zostały zauważone, były obecne bezpośrednio lub w opowieści i wywarły wpływ na życie jednostki; etapy życia rodzinnego zarówno z perspektywy rodziny pochodzenia, jak i prokreacji; przekazywane opowieści o wydarzeniach rodzinnych; osobiste przeżycia związane z życiem rodzinnym i przeżycia innych przekazywane w opowieści rodzinnej; dzieła uznane za osiągnięcia rodzinne (sukcesy, nagrody) i porażki rodzinne (nieszczenia, dramaty), a także fakty: daty, miejsca itp. związane z życiem rodzinnym. Kontekst rodzinny najczęściej łączy się z innymi liniami biograficznymi, np. linią edukacji, linią pracy, linią zdrowia. Dla osoby silnie umiejscowionej w rodzinie, linia rodzinna może stanowić dominujący zakres jej biografii. Szczególnie widoczne jest to w przypadku społeczeństw o cechach tradycyjnych, w doświadczeniu kobiet. W miarę jak życie społeczne „otwiera się” na inne obszary niż rodzina, jak społeczeństwo proponuje jednostkom coraz bardziej zróżnicowane modele życia, kontekst rodzinny w biografii jednostko-

¹⁰ Tamże.

¹¹ E. Dubas, *Uczenie się z własnej biografii jako egzemplifikacja biograficznego uczenia się*, „Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne”, 4 (2017) nr 1, s. 68, DOI: 10.18778/2450-4491.04.05.

wej jest ograniczany lub nawet zastępowany np. kontekstem pracy zawodowej, aktywności samorealizacyjnej, aktywności wolnoczasowej¹².

Zbiorowa biografia rodzinna to narracja dotycząca danej rodziny, obecna w rodzinnych opowieściach, przekazywana z pokolenia na pokolenie, rozciągnięta w dłuższym przedziale czasowym niż biografia jednostkowa. Niektóre rodziny (rody, klany) pielęgnują przez wiele wieków swoją narrację. Niektóre chcą odtworzyć swoją rodzinną opowieść, co uwidacznia ostatnio wzrost zainteresowania rodzinnymi genealogiami. Bohaterem zbiorowej biografii rodzinnej jest rodzina. Składniki zbiorowej biografii rodzinnej są podobne jak w przypadku biografii jednostkowej, lecz nie są tożsame. Z biegiem czasu ulegają przemianom (np. idealizacji, wyparciu, przekształceniom) związanym z funkcjonowaniem zbiorowej pamięci. W zbiorowej biografii rodzinnej znaczenie ma rekonstrukcja losów danej rodziny. Istotnym jest ustalenie genealogii rodziny, z uwzględnieniem „obecności” i więzi pokrewieństwa i powinowactwa jej członków, pielęgnowanie przekazu o znaczących osobach w rodzinie i ich dziełach, o ważnych rodzinnych wydarzeniach. Sprzyja to poczuciu trwania rodziny w dłuższej perspektywie czasowej oraz uznaniu jej znaczenia przynajmniej dla członków tej rodziny. Rekonstrukcje zbiorowej biografii rodzinnej mają charakter zewnętrzny, gdy podejmowane są przez badaczy biografii (literaturoznawców, historyków, dziennikarzy, biografów i innych), najczęściej z przeznaczeniem do publikacji. Mają też charakter wewnętrzny, gdy prowadzone są przez członków danej rodziny, często tylko na swój użytek, ale niekiedy i te biografie są publikowane, co nie dziwi w czasach społeczeństwa biograficznego, zainteresowanego takim przekazem. Zbiorowa biografia rodzinna, czy to rekonstruowana zewnętrznie, czy wewnętrznie, służy scaleniu uwspólnionej wiedzy w opowieść o losach rodziny i przekazaniu jej następnym pokoleniom. Zbiorowa biografia rodzinna najczęściej jest przekazem ustnym, który w swej niedoskonałości ulega zamierzonym lub nie przekształceniom, być może właśnie (jak chce teoria systemowa) w imię zachowania homeostazy rodzinnej, zachowania jej dobrego imienia i „dostarczenia” członkom rodziny poczucia sensu życia poprzez przynależność do większej znaczącej społeczności¹³.

12 Taż, *Wokół biografii rodzinnej i jej badania*, s. 20.

13 Tamże, s. 20–21.

Związek jednostkowej biografii rodzinnej ze zbiorową biografią rodzinną jest zasadniczy: jednostkowa biografia rodzinna czerpie i tworzy się w kontekście zbiorowej biografii, zawiera w sobie wiele elementów zbiorowej biografii rodzinnej oraz sama „zasila” swą treścią zbiorową biografią rodzinną. Trudno sobie wyobrazić jednostkową biografią rodzinną bez kontekstów zbiorowej biografii rodzinnej. Trudno też nie zauważyć w zbiorowej biografii rodzinnej wybranych treści i wątków jednostkowych biografii.

Czemu służy biografia rodzinna?

Wykorzystując podejście systemowe w ujęciu rodziny, można przyjąć, że biografia rodzinna jest mechanizmem biograficznym sprzyjającym homeostazie systemu rodzinnego, jego zdolności do radzenia sobie z trudnościami, wychodzenia zwycięsko z różnych zawirowań losowych, zyskiwania poczucia powodzenia i trwania. Z perspektywy ujęcia rodziny jako wspólnoty biografia rodzinna „cementuje” osoby w ramach danej rodziny (klanu). Z perspektywy ujęcia kulturowego jest ona przykładem subkultury. Z perspektywy andragogicznej jest ważną przestrzenią uczenia się człowieka dorosłego.

Biografia rodzinna scala doświadczenia jednostki z doświadczeniami jej rodziny – uwspólnia znaczenia ważne dla jednostki w kontekście znaczeń istotnych dla całej rodziny; jednostka może jednak też te znaczenia odrzucać jako niezgodne z jej interesem.

Biografią rodzinną można traktować jako wartość, uwzględniając jej znaczenie dla jednostki, grupy (rodziny), społeczeństwa, dla kultury i cywilizacji. Znaczenie dla jednostki uzewnętrznia się w zakorzenieniu pojedynczego człowieka w szerszej społeczności, co pozwala na doświadczenie poczucia bycia z innymi – bycia razem, a nie wyłącznie osobno. Biografia rodzinna włącza więc jednostkę w szerszą wspólnotę, dając poczucie realizacji wspólnego losu. Określa osobową tożsamość poprzez przynależność do grupy. Istotnie więc przeciwdziała osamotnieniu. Znaczenie dla grupy (rodziny) ujawnia się w scalaniu wiedzy o rodzinie, jej korzeniach i procesie rozwoju. Biografia rodzinna daje poczucie znaczenia tej rodziny – jej odmienności, wyjątkowości w odniesieniu do innych rodzin i pozwala na budowanie poprzez biografią rodzinną „potęgi” rodziny, nawet jeśli jest ona w obiektywnej ocenie rodziną przeciętną.

Znaczenie dla społeczeństwa wiąże się ze świadomością przynależności rodziny do szerszego systemu społecznego, do wspólnoty, narodowości, państwowości. To daje poczucie oparcia w systemie norm i wartości, instytucjonalnych reguł podzielanych przez większe grono ludzi niż tylko przez członków rodziny. To stwarza szansę identyfikacji i potwierdzenia swej ponadrodzinnej tożsamości. Znaczenie dla kultury łączy się z wkładem danej rodziny w funkcjonowanie kultury, na poziomie konsumpcji jej dóbr materialnych i duchowych, a także na poziomie jej tworzenia, choćby w wymiarze psychologicznym („na miarę” tej rodziny). Każda rodzina tworzy bowiem swoją subkulturę, niektóre zaś włączają się swymi działaniami w szerszą kulturę, narodową, a nawet i ponadnarodową. Znaczenie dla cywilizacji wynika z faktu „obdarzenia” rodziny licznymi zadaniami, których spełnienie pozwala trwać cywilizacji, oraz wykreowania, poprzez wieki, rodziny jako podstawowego naturalnego miejsca ludzkiej egzystencji. Można powiedzieć, że cywilizacja, którą znamy, z antropologicznej perspektywy opiera się o rodzinę. Biografie rodzinne ujawniają wskazane znaczenia, choć w różnym zakresie¹⁴. Znaczenie dla cywilizacji ujawniałaby także ogólna biografia rodzinna gatunku *homo sapiens*, będąca opowieścią o człowieku jako istocie rodzinnej (*homo familiaris*).

Zakres znaczeń, wpływu, oddziaływań biografii rodzinnych zależy od stopnia rozpoznawalności rodzin.

Z tej perspektywy należy odróżnić biografie rodzin zwyczajnych i biografie rodzin niezwykłych. W pierwszym przypadku biografia rodziny nie jest zauważalna przez szerszą społeczność. Może być jedynie rozpoznawalna w społeczności lokalnej, w której rodzina funkcjonowała. W drugim przypadku, biografie rodzinne są fenomenami rozpoznawanymi w szerszym systemie społeczno-kulturowym, także po upływie dłuższego czasu. Takie biografie rodzinne przedstawiają życie i osiągnięcia wybitnych rodów, klanów rodzinnych, które są ważne dla szerszego społeczeństwa i kultury, a nawet dla kultury ponadnarodowej i cywilizacji ludzkiej. Obecność tych biografii w świadomości innych może być rozciągnięta w długim czasie historycznym¹⁵.

14 Tamże, s. 19.

15 Tamże, s. 19–20.

Biografia rodzinna sprzyja kształtowaniu, (re)konstrukcjom i dojrzewaniu tożsamości jej członków poprzez ich zakotwiczenie w miejscach, w czasie, przy ludziach, rzeczach, ideach, wartościach, aktywnościach itp.

Biografia rodzinna sprzyja zatrzymaniu czasu – przeciwdziała przemijaniu i zapomnieniu. Tak jak biografia jest tym, co po człowieku, kiedy już odejdzie, pozostanie, tak po rodzinie może pozostać biografia rodzinna – permanentnie uwspólniana pamięć rodzinnych doświadczeń przekazywana z pokolenia na pokolenie.

Biografia rodzinna w czasach intensywnych i nieprzewidywalnych zmian

Można się zastanowić, czy biografia rodzinna ma do spełnienia jakąś szczególną rolę we współczesnych czasach, a przede wszystkim, czy będzie obecna i w jakim zakresie podobna do tej charakterystycznej dla społeczeństwa tradycyjnego. Ta refleksja musi być powiązana ze świadomością przemian, jakie dotykają rodzinę. Trudno dziś mówić o rodzinie wyłącznie w sensie tradycyjnym. Anna Kwak przeciwstawia rodzinę tradycyjną rodzinie współczesnej, odzwierciedlającej liczne alternatywne formy małżeńsko-rodzinnego funkcjonowania, np. dobrowolną bezdzietność czy gospodarstwo wielu dorosłych, w tym osób niespokrewnionych, związki osób tej samej płci, nigdy niezamężne osoby żyjące samotnie¹⁶. Bożena Matyjas pisze o detradycjonalizacji polskiej rodziny, co przejawia się „innym charakterem relacji między małżonkami, między rodzicami i dziećmi, osłabieniem, a czasem zerwaniem więzi międzypokoleniowych, innym niż w tradycyjnej rodzinie podziale pracy i obowiązków w rodzinie”¹⁷. Autorka również konstatuje, że „Obraz współczesnej rodziny polskiej jest zróżnicowany, tradycja łączy się z nowoczesnością”¹⁸. Stwierdza też, że „w rodzinie jak w soczewce skupiają się wpływy świata zewnętrznego”¹⁹. /.../ „Jednym

16 A. Kwak, *Rodzina w dobie przemian Małżeństwo i kohabitacja*, Warszawa 2005, s. 85 i inne.

17 B. Matyjas, *Pedagogika rodziny. Aktualna problematyka i nowe obszary badawcze*, „Studia z Teorii Wychowania”, 11 (2020) nr 2 (31), s. 89, DOI: 10.5604/01.3001.0014.3650.

18 Tamże, s. 90.

19 Tamże, s. 91.

z ważnych czynników kształtujących obraz współczesnej rodziny jako środowiska wychowawczego jest globalizacja i związana z nią mediatyzacja społeczeństwa²⁰. Z nią łączy się „lansowanie przez media określonych wzorów zachowań i «nowoczesnego» systemu wartości²¹ oraz pytania: „czy rodzina i posiadanie dzieci to ważna wartość w życiu człowieka, jak wychowywać dzieci?”²². Wskazując na nowe obszary badawcze pedagogiki rodziny, Matyjas wymienia rodzicielstwo i dzieciństwo – już nie rodzinę i dziecko²³.

To wszystko może wskazywać na trudności i wielotorowość w budowaniu biografii rodzinnych oraz na odmienne w stosunku do tradycyjnego wielowariantowe zasoby treściowe takich biografii.

Biorąc jednak pod uwagę dynamikę społecznych zmian, które silnie dotykają rodzinę, utrudniając jej funkcjonowanie, a przy tym zaburzany dobrostan jej członków, można nadal oczekiwać, że biografia rodzinna mogłaby w jakimś stopniu niwelować ich negatywne skutki. W biografii rodzinnej można upatrywać sposobu przeciwdziałania kryzysowi rodziny, który wywołują nadmierne, skrajne tendencje indywidualistyczne – poprzez wydobywanie wartości tego, co wspólne, i to na przestrzeni wielu pokoleń.

Biografia rodzinna byłaby czynnikiem społecznej afiliacji, przeciwdziałając coraz bardziej dokuczliwemu osamotnieniu – poprzez przynależenie, przywiązanie, poczucie bliskości z grupą osób, związanych więzami pokrewieństwa i powinowactwa lub przysposobienia. Biografia rodzinna dawałaby poczucie bycia Razem, a nie tylko Osobno. Dawałaby poczucie uczestnictwa w „sztafecie” pokoleń i bycia w niej ważnym ogniwem, uczestnictwa w procesie wymiany międzypokoleniowej, odnajdowania przyczyn wyjaśniających aktualne sytuacje i zachowania oraz przewidywania następstw przeszłych i aktualnych zachowań i wyborów.

Świadomość rodzinnych doświadczeń w dłuższej przestrzeni czasowej wielu pokoleń ukazuje wysiłki rodziny jako systemu, który dąży do przywrócenia homeostazy w sytuacji jej zaburzenia zarówno poprzez trudne wydarzenia globalne (np. wojny, zsyłki, bankructwa), jak i trudne ludzkie doświadczenia egzystencjalne (np. śmierć, cierpienie, choroba, samotność). Świadczy o możliwości uzyskania

20 Tamże, s. 90.

21 Tamże, s. 91.

22 Tamże.

23 Tamże, s. 93–94.

wsparcia, pomocy, opieki, szczególnie w sytuacjach trudnych: zagrożenia, zagubienia, niemocy i bezradności. Daje świadomość polegania na sobie, odpowiedzialności i współodpowiedzialności, często heroicznej obrony osób i rodzinnych wartości. Budzi poczucie towarzyszenia na drogach życia. Daje liczne możliwości wymiany dóbr duchowych, w tym wartości, uczuć, wiedzy, doświadczeń, mądrości życiowej, co rodzi przekonanie o sensowności ludzkiego życia, o pozostawieniu po sobie zawsze jakiegoś „spadku”, choćby obecności w pamięci.

Wreszcie, biografia rodzinna jest czynnikiem zachowania stałości/ciągłości wobec wszechogarniającej zmiany. „Biografia rodzinna jest wprost swoistym przykładem rodzinnej homeostazy, wynikającej z potrzeby odnajdowania stałości w zmienności. Choć współczesne biografie są bardziej dynamiczne niż biografie w społeczeństwach tradycyjnych, to i dziś opowieść rodzinna może być mniej zmienna niż biografia jednostkowa”²⁴. To może dawać jednostce poczucie stałości w otaczającej ją niezwykle zmiennej rzeczywistości. Może być pewną przeciwwagą dla dużej dynamiki zmian.

Biografia rodzinna „ofiarowuje” więc członkom rodziny znaczące wartości w dobie zatimizowanych, zsubiektywizowanych, szybko zmieniających się społeczeństw; są nimi wspólnota, przynależność, bliskość, wsparcie, ciągłość, poczucie poradzenia sobie z losem.

Czy jednak współczesne rodziny będą dostrzegały wartość biografii rodzinnej i będą miały przestrzeń, aby budować biografie rodzinne – oto pytanie, jakie nasuwa refleksja nad rodziną w dobie dynamicznych zmian cywilizacyjnych, modyfikujących rodzinę tradycyjną. Wydaje się jednak, że w sytuacji wojny, z jaką mamy aktualnie do czynienia (wojny na Ukrainie i zagrożenia wojną całej Europy, a nawet świata), wzrasta rola i wartość rodziny oraz pamięci o niej.

Biografia rodzinna przestrzenią uczenia się

Uczenie się związane z biografią rodzinną jest przykładem biograficznego uczenia się²⁵ i odbywa się w dwóch przestrzeniach: 1) rzeczywistej – doświadczanej osobiście, w bezpośrednich stycznościach, relacjach i związkach z żyjącymi

24 E. Dubas, *Wokół biografii rodzinnej i jej badania*, s. 18.

25 P. Alheit, *Podejście biograficzne do całościowego uczenia się*, „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja”, 3 (55) (2011), s. 7.

członkami rodziny, oraz 2) biograficznej, co oznacza uczenie się z własnej biografii rodzinnej i biografii Innych (członków rodziny). W tej pierwszej przestrzeni jednostka styka się z rzeczywistym światem życia rodzinnego, który już „za chwilę” stanie się biografią. W drugim przypadku ma do czynienia z biografią – własną lub Innych.

Uczenie się z biografii rodzinnej polega na poszerzaniu własnej świadomości i samoświadomości o szerszym, ale bliskim kontekście społecznym, jaki tworzy życie rodzinne. Jak życie rodzinne jest szkołą życia, tak biografia rodzinna jest źródłem uczenia się siebie, doskonalenia siebie w oparciu o zreflektowaną wiedzę o moich bliskich, przy czym stopień bliskości może być różny. Moja (rodzina), moi (bliscy) – ten zaimek dzierżawczy, wskazujący na przynależność, doskonale oddaje osobisty, podmiotowy i afiliacyjny charakter uczenia się z biografii rodzinnej, zawierającej, „okrojona” do uznanych przez rodzinę za istotne elementów, pamięć codzienności doświadczanej przez, najczęściej nie wszystkich, członków rodziny. To uczenie się ma charakter międzypokoleniowy – doświadczenia przekazywane są z pokolenia na pokolenie, w trudny do racjonalnego wyjaśnienia sposób uwspólniane „w sztafecie pokoleń”. Jedynie niektóre wątki rodzinnych doświadczeń trwają przez pokolenia, najprawdopodobniej dlatego, że zostały uznane za atrakcyjne i ważne, bo sprzyjające rodzinnej homeostazie i tworzeniu poczucia prężnej wspólnoty rodzinnej.

Uczenie się z biografii rodzinnej to także proces poznawania historii rodziny, jej losu w oparciu o dostępne przekazy. W historii rodziny znajduje się warstwa obiektywna, składająca się z dat, miejsc, wydarzeń, osób itp. W rodzinnej biografii jej dzieje są poszerzane o elementy subiektywnych opowieści jej członków. Warstwa subiektywna, szczególnie w społeczeństwach wykorzystujących różne formy przekazu, nie tylko ustny oparty o pamięć ludzką, coraz bardziej się rozszerza. Uczenie się z biografii rodzinnych jest w gruncie rzeczy refleksyjnym nad tymi subiektywnościami, w wyniku czego wytwarzana jest nowa formatywna i/lub transformatywna wiedza osobista.

Z perspektywy poznawania procesów edukacji zawartych w biografii rodzinnej, warto uwypuklić głównie poznawanie formalnych aspektów procesów edukacji – kształcenia szkolnego, jakie było realizowane przez członków rodziny reprezentujących poszczególne pokolenia. To pozwala wskazać pokoleniowe cechy kształcenia, jakie odbierali członkowie danej rodziny, jego przebieg, utrudnienia, sukcesy, porażki, traumy edukacyjne, pamięć szkoły oraz wskazać

na wartość wykształcenia w tej rodzinie, jego związek z sukcesem zawodowym i życiowym. Drugi istotny aspekt tego poznawania stanowi przekaz mądrości życiowej zawarty w rodzinnych opowieściach. On stanowi kwintesencję rodzinnej wiedzy i przesłanie dla młodszych pokoleń.

Uczenie się z biografii rodzinnych może być uczeniem się na określonych, rekonstruowanych przykładach życia, opowieściach, sentencjach i przeżyciach zawartych w biografiach²⁶. Realizuje się ono szczególnie poprzez odniesienie opowieści (rodzinnej) do własnego życia²⁷ i w tym aspekcie może mieć duże znaczenie transformujące. Polega na włączaniu we własną biografię doświadczeń rodzinnych, co ubogaca biografię jednostki, ale wpierv jej tożsamość²⁸.

Czy ten obszar uczenia się – uczenie się z biografii rodzinnej, jest dla współczesnego człowieka interesujący, potrzebny i ważny? Oto kolejne pytanie, jakie nasuwa refleksja nad biografią rodzinną w dobie intensywnych przemian cywilizacyjno-kulturowych.

Biografia rodzinna w edukacji dorosłych

Biografia rodzinna w edukacji dorosłych włącza się w obszar nazwany przez Olę Czerniawską dydaktyką biograficzną²⁹. W systemie edukacji dorosłych mogą

26 Typologia uczenia się według Theodora Schulze w tłumaczeniu na język polski: uczenie się samodzielnie zorganizowane – uczenie się z doświadczeń, uczenie się dyskontynuowane – uczenie się przy okazji, uczenie się ekologiczne – uczenie się w środowisku życia, uczenie się irytacyjne – uczenie się w sprzecznościach i przełomach, uczenie się symbolizowane – uczenie się na scenach, przypowieściach i sentencjach, uczenie się afektywne – uczenie się z przeżyć, uczenie się reflektowane – uczenie się przez opisywanie; D. Nittel, *Report: Biographieforschung*, Bonn 1991, s. 165.

27 „Uczenie się więc z biografii Innego jest rodzajem spotkania (się) Innego i Ja w ich biograficznym doświadczeniu. Takie spotkania – poprzez odnalezienie tego, co wspólne – są szczególnie ważne dla osób, których doświadczenia historyczne są zupełnie odmienne”; E. Dubas, *Życie zdeterminowane historią. Uczenie się z biografii Innego. Na przykładzie relacji Renee Villancher „Moje skradzione życie”*, w: *Uczenie się z biografii Innych*, red. E. Dubas, W. Świtalski, seria: *Biografia i badanie biografii*, t. 2, Łódź 2011, s. 91.

28 Tejze, *Wokół biografii rodzinnej i jej badania*, s. 22–23.

29 O. Czerniawska, *Szkice z andragogiki i gerontologii*, Łódź 2007; tejże, *Nowe drogi w andragogice i gerontologii*, Łódź 2011.

znaleźć się metody i formy dydaktyczne, sprzyjające pracy edukacyjnej nad biografiami. Na pewno należą do nich warsztaty biograficzne³⁰, służące poznawaniu rodzinnych: biografii, genealogii, przekazów itp. W ich programie mogą znaleźć się zajęcia skoncentrowane na temacie, np. z babcinej kuchni, rodzinny zawód, rodzinne powiedzenia, rodzinne imiona, bohaterowie rodzyjni, czarne owce, dom rodzinny, rodzinne świętowanie, rodzinne tajemnice. Bardzo ciekawy przykład tego podejścia sugeruje tekst s. Marioli Adrii Bach CSFN w ósmym tomie z cyklu *Biografie i badanie biografii*, odnoszący się do stołu, który został nazwany milczącym towarzyszem, ale zarazem „organizatorem”, świadkiem życia rodzinnego; stół to znaczący, uniwersalny przedmiot życia rodzinnego – niekiedy ciągle ten sam, dziedziczony przez wiele pokoleń, a zarazem miejsce, przestrzeń rodzinnych doświadczeń codzienności i odświętności³¹.

Warto też podnieść znaczenie w dydaktyce rodzinnej dwóch ważnych metod: coachingu i mentoringu. Coaching służy, poprzez system pytań, poszukiwaniu przez osobę coachowaną (*coach*) w relacji z coachem odpowiedzi: Co jest we mnie z rodzinnego przekazu? Na ile i jak silnie jestem określony przez moją rodzinę pochodzenia? Z jakim rodzinnym przekazem wchodzę w rodzinę prokreacji? Czy ten przekaz mnie wzmacnia, czy osłabia? Jak mogę przeorganizować moje doświadczenia rodzinne, by służyły mojemu rozwojowi? itp. Mentoring zaś to ważna metoda międzypokoleniowego uczenia się. W bezpośrednich relacjach np. z najstarszym pokoleniem, można poszerzyć świadomość poprzez wiedzę o biografii rodzinnej, a tym samym lepiej zrozumieć swoje zachowania oraz, co nie mniej istotne, ocalić od zapomnienia rodzinne doświadczenia i w przyszłości przekazać je następcom.

W dydaktyce biograficznej w przypadku biografii rodzinnych jest realizowane międzypokoleniowe uczenie się³², polegające na poznawaniu wieloaspektowego przekazu rodzinnego (przekazu wartości, wiedzy, umiejętności, postaw, mądrości, zawodu, powiedzeń, rzeczy itp.). Ma ono charakter procesu i jest przykładem pracy z już gotową biografią rodzinną i nad biografią rodzinną w znaczeniu jej tworzenia, rozwijania, uwspólniania. Taka praca biograficzna służy

30 Taż, *Nowe drogi w andragogice i gerontologii*, 57–64.

31 s. M. A. Bach CSFN, *Milczący towarzysz*, w: *Biografie rodzinne i uczenie się*, s. 137 i nast.

32 Por. wybrane teksty z opracowania: *Międzypokoleniowe uczenie się*, red. M. Muszyński, Łódź 2014.

dookreślanii i redefinicjom własnej tożsamości. Może być realizowana w grupach, ale i indywidualnie. Proces refleksji nad biografią rodzinną i własną biografią wychodzi poza przestrzeń zajęć dydaktycznych i może mieć charakter procesu permanentnego, rekurencyjnego³³. Zajęcia z zakresu dydaktyki biograficznej, w tym różnorodne seminaria, wykłady, prelekcje, pobudzają do wielokrotnej refleksji nad swoim pochodzeniem i perspektywą przyszłości.

Współczesna dydaktyka biograficzna może z powodzeniem wykorzystywać nowoczesne technologie informatyczne, cyfrowe możliwości wymiany informacji między członkami rodziny, ich przetwarzania, archiwizowania i prezentacji, docierania do źródeł informacji o rodzinie, sięgając niekiedy wielu wieków wstecz. To, czy będzie ona narzędziem tworzenia biografii rodzinnej, zależy jednak od wielu czynników, w tym zainteresowania rodzinną opowieścią.

Biografia rodzinna jako obszar badawczy w andragogice i geragogice

Z perspektywy przedmiotu badań andragogicznych, a w tym jej subdyscypliny – geragogiki, można interesować się biografią rodzinną, po pierwsze, jako uniwersalnym fenomenem ludzkiego doświadczania życia zogniskowanego na rodzinie³⁴, a po drugie, jako przestrzenią procesów uczenia się osób dorosłych.

W pierwszym zakresie poznawana jest zawartość biografii rodzinnej – historia rodziny, z uwzględnieniem jej biegu, treści, źródeł i sposobów przekazu, adresatów i nadawców opowieści rodzinnych, rozpiętości w czasie (kalendaryzowym, historycznym, pokoleniowym), istotnych i (nie) istotnych elementów biografii, w tym procesowych struktur biograficznych, np. trajektorii, a także ważnych wydarzeń w życiu rodziny, detali, epizodów, doświadczenia *floating*, tranzycji, przełomów biograficznych³⁵, motywacji tworzenia rodzinnej opowieści itp. Biografia rodzinna jako przestrzeń uczenia się dorosłych może dostar-

33 Podobnie jak w metodzie warsztatów przyszłości – etap określany jako faza permanentna; por. E. Dubas, *Warsztaty przyszłości w naukach o wychowaniu*, Kraków 1997.

34 Por. andragogiczne badania nad uniwersaliami kulturowymi, wśród których wiodącą pozycję zajmuje rodzina; *Uniwersalia w międzypokoleniowym porównaniu*, red. E. Dubas, H. M. Griese, M. Dzięgielewska, Łódź 2008.

35 Por. E. Dubas, *Edukacja w andragogicznych badaniach biograficznych – biografia edukacyjna*, w: *Badania biografii – źródła, metody, konteksty*, red. R. Skrzyniarz, E. Krzewska, W. Zgłobicka-Gierut, Lublin 2014, s. 29.

czyć andragogom wiedzy o złożonych procesach nieformalnego uczenia się, wskazać na poszerzanie świadomości i samoświadomości dorosłych poprzez refleksję nad biografią rodzinną, na proces dojrzewania ich tożsamości. Także udział dorosłego w procesie konstruowania, rekonstruowania i dekonstruowania biografii rodzinnej jest przykładem procesów twórczego, formatywnego i/ lub transformatywnego uczenia się. Przekaz biografii rodzinnej jest także swoistym „nauczaniem” innych o wspólnej rodzinie.

Odrębnym zagadnieniem jest metodologia badania biografii rodzinnej – z uzasadnionym wyborem paradygmatu badawczego, z użyciem wybranych metod i technik, przy pomocy adekwatnych narzędzi, z uwzględnieniem tradycyjnych (np. wywiadu narracyjno-biograficznego, analizy osobistych dokumentów – pamiętników, egodokumentów, fotografii) i nowoczesnych sposobów badania biografii (np. przy użyciu cyfrowych technik wizualnych, z zastosowaniem elementów sztuki).

Poznawanie biografii rodzinnej obejmuje więc kilka zakresów: 1) poznawanie treści i formy biografii rodzinnej (Jakie były doświadczenia badanej rodziny? W jaki sposób zostały zaprezentowane?); 2) poznawanie procesu (re/de)konstruowania biografii rodzinnej; 3) poznawanie jednostkowych refleksji nad biografią rodzinną; 4) poznawanie procesów przekazu biografii rodzinnej; 5) poznawanie procesów edukacji zawartych w biografii rodzinnej z uwzględnieniem różnic pokoleniowych; 6) poznawanie znaczenia biografii rodzinnej dla jej członków (na różnych etapach życia), a także innych odbiorców treści biograficznych.

Z perspektywy geragogicznej badanie biografii rodzinnej dowartościowuje najstarsze pokolenia, gdyż to one są nośnikami najdalszej pamięci o historii i doświadczeniach danej rodziny. Są źródłem wiedzy o radzeniu sobie ze starością; w oparciu o osobiste doświadczenia, bardziej wiarygodnie niż pokolenia młodsze przekazują osobiste postawy wobec starości i praktyczną mądrość życiową.

Badanie biografii rodzinnych może nastęrczać, nie tylko andragogom, wiele trudności, choćby związanych z dostępem do opowieści rodzinnych, etycznymi aspektami takich badań³⁶, ale i trudnościami, które przynosi cyfrowa

36 „[...] odpowiedzialność badacza nie jest odpowiedzialnością wobec środowiska uczonych, ale wobec tych, wśród których i z udziałem których badania są prowadzone”; D. Lalak, *Życie jako biografia Podejście biograficzne w perspektywie pedagogicznej*, Warszawa 2010, s. 400–401.

współczesność, rodząca nowe zjawiska nieobojętne badaniom biograficznym. Biografia rodzinna nie jest już tylko odzwierciedlana przez biografię rzeczywistości, ale jest także współtworzona przez opowieść i informacje zawarte w biografii wirtualnej³⁷. Świat wirtualny powoli staje się naszym „realnym” światem. Jakie możemy tu napotkać niebezpieczeństwa? Danuta Lalak konstatuje: „Technologie zaczynają penetrować nasze dusze i ciała. Alienacji podlega życie oderwane od swojej historii i biografii”³⁸.

Choć nie wiemy, jaki będzie kierunek dalszych zmian cywilizacji i człowieczeństwa, to jednak należy założyć, bazując na ludzkim gatunkowym doświadczeniu, że to, co napawa lękiem, może zostać przekształcone w wartość. Bowiem moc: samozachowania i autokreacji zakorzeniona jest przecież w człowieku jako jego antropologiczna właściwość.

Zakończenie

Przedłożony tekst jest próbą przekazu idei, wskazującej na to, że biografia rodzinna stanowi niezwykle ważny fenomen ludzkiego życia, który sprzyja poprzez pamięć biograficzną zakorzenieniu człowieka w znaczącej dla jego rozwoju i tożsamości wspólnotcie, jaką jest rodzina. Biografia rodzinna ukazana została także jako przestrzeń uczenia się człowieka (dorosłego) – poszerzania jego samoświadomości i świadomości wspólnotowej, jako istotny czynnik radzenia sobie z trudami życia, w tym w czasach intensywnych i nieprzewidywalnych zmian. Jako znaczący aspekt dorosłego życia powinna być obecna w systemie edukacji dorosłych, powinna także stać się przedmiotem badań andragogicznych i gerontologicznych.

Jesteśmy w jakimś stopniu przeświadczeni, w oparciu o wiedzę ogólnoludzką, że wartością naszego życia jest biografia oraz że wartością jest życie w rodzinie. To pozwala widzieć wartość także w biografii rodzinnej. Czy jednak dalszy rozwój naszej cywilizacji nie podważy tej wartości? A może ją wzmocni? Być

37 Por. np. biografia sieciowa, wikiświat: P. Wawer, *Tożsamość i uczenie się biograficzne w wikiświecie*, w: *Biografie edukacyjne. Wybrane konteksty*, red. E. Dubas, J. Stelmaszczyk, seria: *Biografia i badanie biografii*, t. 3, Łódź 2014, s. 47–57.

38 D. Lalak, *Życie jako biografia. Podejście biograficzne w perspektywie pedagogicznej*, s. 375.

może cywilizacja, w której funkcjonujemy, znajduje się w okresie schyłkowym. Każda cywilizacja przechodzi przez określone etapy rozwojowe. Nasza cywilizacja, według pesymistów, np. Le Bona, znajduje się właśnie na etapie schyłkowym³⁹. Czego możemy się spodziewać w przyszłości? Na to i temu podobne pytania nie ma dobrych odpowiedzi. Futurologia dostarcza jedynie przypuszczeń, a te często, i na szczęście, się nie sprawdzają. Wydaje się, że w czasach cywilizacyjnych przełomów tym bardziej należy „wierzyć” w rodzinę i jej obecność w pamięci. Rodzina i biografia rodzinna były bowiem przez tysiąclecia wiernymi sprzymierzeńcami człowieka w jego egzystencjalnej wędrówce. Mogą więc skutecznie ochronić człowieka przed cywilizacyjnymi zawirowaniami, jakich aktualnie doświadcza współczesny człowiek.

Streszczenie: W tekście autorka podejmuje zagadnienie dotyczące fenomenu biografii rodzinnej i odnosi je do aktualnych czasów gwałtownych i nieprzewidywalnych zmian. Ustala więc znaczenie pojęcia, głównie w oparciu o systemowe ujęcie rodziny. Wyróżnia jednostkową i zbiorową biografię rodzinną. Wskazuje na znaczenie biografii rodzinnej dla jednostki, grupy (rodziny), społeczeństwa, kultury i cywilizacji. Wreszcie, uwypukla wątki andragogicznej refleksji nad biografią rodzinną, ukazując ją jako przestrzeń uczenia się, ważny kontekst zinstytucjonalizowanej edukacji dorosłych, a także przedmiot badań w andragogice i geragogice.

Słowa kluczowe: biografia rodziny, szybkie zmiany, badania andragogiczne, kształcenie i edukacja dorosłych.

Bibliografia

- Alheit P., *Podejście biograficzne do całościowego uczenia się*, „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja”, 3 (55) (2011) s. 7–21.
- s. Bach M. A. CSFN, *Milczący towarzyszy*, w: *Biografie rodzinne i uczenie się*, red. E. Dubas, A. Wąsiński, A. Słowik, seria: *Biografia i badanie biografii*, t. 8, Łódź 2021, s. 137–148.
- Czerniawska O., *Szkice z andragogiki i gerontologii*, Łódź 2007.
- Czerniawska O., *Nowe drogi w andragogice i gerontologii*, Łódź 2011.
- Dubas E., *Warsztaty przyszłości w naukach o wychowaniu*, Kraków 1997.

39 G. le Bon, *Psychologia tłumu*, przeł. B. Kaprocki, Kielce 2010.

- Dubas E., *Życie zdeterminowane historią. Uczenie się z biografii Innego. Na przykładzie relacji Renee Villancher „Moje skradzione życie”*, w: *Uczenie się z biografii Innych*, red. E. Dubas, W. Świtalski, seria: Biografia i badanie biografii, t. 2, Łódź 2011, s. 77–92.
- Dubas E., *Edukacja w andragogicznych badaniach biograficznych – biografia edukacyjna*, w: *Badania biografii – źródła, metody, konteksty*, red. R. Skrzyniarz, E. Krzewska, W. Zgłobicka-Gierut, Lublin 2014, s. 17–31.
- Dubas E., *Uczenie się z własnej biografii jako egzemplifikacja biograficznego uczenia się*, „*Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne*”, 4 (2017) nr 1, s. 63–87, DOI: 10.18778/2450-4491.04.05.
- Dubas E., *Wokół biografii rodzinnej i jej badania. Refleksje wprowadzające*, w: *Biografie rodzinne i uczenie się*, red. E. Dubas, A. Wąsiński, A. Słowik, seria: Biografia i badanie biografii, t. 8, Łódź 2021, s. 15–25.
- Dubas E., Griese H. M., Dziegielewska M., red. *Uniwersalia w międzypokoleniowym porównaniu*, Łódź 2008.
- Kuryś-Szyncel K., *Biograficzne uczenie się w perspektywie rodzinnej – systemowe transmisje*, w: *Rodzinne (re)konstrukcje i transmisje w perspektywie biograficznej*, red. K. Kuryś-Szyncel, Poznań 2017, s. 55–67.
- Kwak A., *Rodzina w dobie przemian. Małżeństwo i kohabitacja*, Warszawa 2005.
- Lalak D., *Życie jako biografia. Podejście biograficzne w perspektywie pedagogicznej*, Warszawa 2010.
- Le Bon G., *Psychologia tłumu*, przeł. B. Kaprocki, Warszawa 2010.
- Matyjas B., *Pedagogika rodziny. Aktualna problematyka i nowe obszary badawcze*, „*Studia z Teorii Wychowania*”, 11 (2020) nr 2 (31), s. 81–98, DOI: 10.5604/01.3001.0014.3650.
- Międzypokoleniowe uczenie się*, red. M. Muszyński, Łódź 2014.
- Nittel D., *Report: Biographieforschung*, Bonn 1991.
- Radlińska H., *Oświata dorosłych. Zagadnienia, dzieje, formy, pracownicy, organizacja*, Warszawa 1947.
- Świętochowski W., *System rodzinny wobec przewlekłej choroby somatycznej*, Łódź 2010.
- Wawer P., *Tożsamość i uczenie się biograficzne w wikiświecie*, w: *Biografie edukacyjne. Wybrane konteksty*, red. E. Dubas, J. Stelmaszczyk, seria: Biografia i badanie biografii, t. 3, Łódź 2014, s. 47–58.